

Морфологични особености на ръкописния сборник на Матей Преображенски - наречия и междуметия

Иво Братанов

Morphological peculiarities of the manuscript collection of Mathey Preobrazhenskiy. In the report the peculiarities to the adverbs and the ejaculations used in the manuscript collection, written by Mathey Preobrazhenskiy in 1853, are heard. Use of those incommutable parts of the speech is viewed and their meaning is mentioned. It's about researching of the language of this Renaissance literary person.

Key words: Mathey Preobrazhenskiy, manuscript collection, morphological peculiarities, adverbs, ejaculations.

ВЪВЕДЕНИЕ

В предложения доклад ще бъдат разгледани особеностите на наречията и на междуметията, употребени в българската част на Ръкописния сборник на Матей Преображенски (по-долу сборникът ще бъде означаван със съкращението РС или със заглавието Кни'жица ма'ла-) ¹, съставен през 1853 – 1855 г. Черковнославянската част на РС няма да бъде проучвана тук, тъй като тя не е съчинение на Матей Преображенски.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Наречия.

Наречията ², използвани в Ръкописния сборник, общо взето не се различават от употребяваните в съвременния български книжовен език наречия.

1. 1. При част от наречията са засвидетелствани варианти, които не се различават по значение, например ни'кадѣ (с. 150) и ни'гдѣ (двукратно на с. 152; с. 154, 155, 158, 219), та'мъ (с. 148, 158, 159, 168, 183, 192) и та'мъ (с. 148, 149).

1. 2. Наречията, употребени в РС, са от различен произход – български (например пре'ждѣ на с. 147; По'слѣ на с. 148, 157, 180, 190, 208; ве'ки на с. 151; до'брѣ на с. 164, 188, 199, 208, 209, 221; ѿ'бно на с. 153) и турски (вж. например ве'климъ на с. 159, хи'чъ на с. 150, 209 и са'лтъ на с. 154, 163). Някои от наречията са с книжовен произход, например въ'смѣ (с. 149), се'мо ѿ'на'мо (с. 177).

1. 3. Степените за сравнение на наречията са образувани аналитично – с частиците по и най, прибавени към положителната степен на наречието, вж. мно'гъ (с. 151, 154, 156) и по'мно'гъ (с. 180), По'слѣ (с. 148, 157, 180, 190, 208) и най'по'слѣ (с. 192, 206).

Открит е и случай, в който значението на наречието е усилено чрез повторение, вж. ѿ' така' ско'рѣ ско'рѣ по'воздѣ'хъ'вар'вѣ'ши (с. 189).

1. 4. По състав наречията са два вида – прости (вж. например та'мъ на с. 148, 158, 159, 168, 183, 192; тѣ'ка на с. 150, 156; гдѣ' на с. 164, 200; до'брѣ на с. 164, 188, 199, 208, 209, 221; по'слѣ на с. 154, 155, 178, 203, 218) и сложни. Сложните са образувани от предлог и наречие, например ѿ' вж'нѣ (стр. 153), ѿ' гдѣ' (с. 158, 188), ѿ' гдѣ'то (с. 205), на' го'рѣ (с. 219), на' го'рѣ (с. 158; двукратно на с. 160), на' до'ла (двукратно на с. 158; трикратно на с. 159), ѿ' до'ла (с. 162), ѿ' тѣ'ка (с. 147), до' тѣ'ка (с. 150;

двукратно на с. 159), на вж'нз (с. 157); от предлог и съществително име, например без вр'й (с. 151), во ѝстиннз (с. 149, 159 185); от два предлога, вж.назг'дз (с. 159, 208) и назг'тз (с. 163), по напра'дз (с. 198).

1. 5. В РС са засвидетелствани наречия, образувани от прилагателни имена, от съществителни имена, от числителни имена и от местоимения.

1. 5. 1. **Наречия от прилагателни имена.** Повечето наречия, открити в Кни'жица ма'ла-, са образувани със словообразователната наставка -о или -е от прилагателни имена, които в мъжки род ед. ч. завършват на съгласен звук. Тези наречия съвпадат с формата на съответното прилагателно име за среден род ед. ч. (вж. [7, с. 443; 6, с. 391]), например ѝвно (стр. 153), стра'шно (стр. 153, 157, 158), си'лно (с. 158), че'сто (с. 151), ве'село (с. 178), прера'достно (с. 178), подо'бнw (с. 181), ле'снw (с. 176), ти'хw (с. 199), добр'е (стр. 153), добр'е (с. 164, 188, 199, 208, 209, 221). Друг завършък има наречието мв'жески (с. 153; вж. [7, с. 443]).

1. 5. 2. **Наречия от съществителни имена.** Тези наречия са свързани със стари падежни форми, вж. ро'домз (с. 149) и д'в'лwm (с. 173).

1. 5. 3. **Наречия от числителни имена.** От ср. р. ед. ч. на числителните имена е образувано наречието пе'рво (с. 156; срв. [8, с. 228]).

1. 5. 4. **Наречия от местоимения:** та'мз (с. 148, 158, 159, 168, 183, 192), гд'тз (с. 164, 200) и др.

1. 6. В Кни'жица ма'ла- са засвидетелствани наречия за място, за време, за начин, за количество и степен, за причина и цел, за логическо уточняване.

1. 6. 1. **За място:** та'мз (с. 148, 158, 159, 168, 183, 192), тс'ка (с. 150, 156), ѡ вж'нз (стр. 153), нигд'тз (двукратно на с. 152; с. 154, 155, 158, 219), д'лле'чз (с. 154), вхре'тз (така! с. 155), до тс'ка (с. 150; двукратно на с. 159), до кра'й (с. 152), на вж'нз (с. 157), на до'лз (двукратно на с. 158; трикратно на с. 159), на го'ре (с. 158; двукратно на с. 160), гд'тз (с. 183, 208), назг'дз (с. 159, 208), д'лле'чз (с. 161), ѡ сре'ща (с. 161, 164), никд'де (с. 150), гд'тз (стр. 164, 200), се'мо ѝ она'мо (с. 177), ѡ гд'тз (с. 158, 188, 200), ѡ гд'тз (с. 205), не'гд'тз (с. 158, 184), на го'рз (с. 219), ѡ сре'ща (с. 161, 164).

1. 6. 2. **За време:** пре'жде (с. 147), По'слз (с. 148, 157, 180, 190, 208), по'слз (с. 154, 155, 178, 203, 218), ве'ки (с. 151), до сигл (с. 152), по напра'дз (с. 154), кога'то (с. 155), тв'такси (с. 153).

1. 6. 3. **За начин:** добр'е (стр. 153), добр'е (с. 164, 188, 199, 208, 209, 221), ѝвно (стр. 153), стра'шно (стр. 153, 157, 158), па'кз (с. 148, 155, 159), си'лно (с. 158), ро'домз (с. 149), че'сто (с. 151), мв'жески (с. 153), ве'село (с. 178), прера'достно (с. 178), ско'рw (с. 210), подо'бнw (с. 181), ле'снw (с. 176), ти'хw (с. 199), д'в'лwm (с. 173).

1. 6. 4. **За количество и степен:** ма'лко (с. 148), мно'гз (с. 149, 151, 154, 156), в'тсмл (с. 149), хи'чз (с. 150), без вр'й (с. 151).

1. 6. 5. **За причина и цел:** з'що то (с. 149, 152).

1. 6. 6. За логическо уточняване: во йстиннѣ (с. 149, 159), ѿ вно (с. 153)

1. 7. Със значение на наречия се употребяват и някои изрази: втори пж'ть (с. 148), п- 'тѣ ка'та (с. 171), стò ка'та (с. 171).

2. Междуметия.

В българската част на РС са употребени сравнително малко междуметия. Причина за това е обстоятелството, че жанрът на текста (описание на религиозни видения) предполага изказване на относително еднообразни чувства – съжаление за направените в миналото грехове и обръщение към светии.

В РС е засвидетелствано само едно звукоподражателно местоимение – ѡхъ. Всички останали междуметия са възклицателни – ѡ, го'ре, го'рко, те'шко, хе'й, оу'вы, ѡхъ, ѡмн'нз³.

Звукоподражателното междуметие ѡхъ е използвано в разказ за една авлига, която е казала молитвата „Отче наш“. Разказвачът съобщава: Товѡ (молитвата – в с. м. – И. Б.) като ѡзговори, тв'такси фрж'кнаха, и си'чките ѡзви'каха: ѡхъ, ѡхъ, ѡхъ: ѡ по ѡйто мнѣнїе го рѡзвѣ'хъ, да ѣ` ѡмн'нъ, ѡмн'нъ, ѡмн'нъ . (с. 183). Със същото междуметие завършва и българската част на Кни'жица ма'ла-, вж. и да хва'л-спл- на'шегѡ їса хр'та, сигѡ и вы'наги, и въ безкра'йны те вѣ'квви, ѡмн'нъ (с. 226 – 227).

С междуметието ѡ се изразяват възмущение (вж. ѡ бра'те, защо си толи'ко без'менз; на с. 150 и ѡ бра'те, за мене не пи'тай, чи ѡко фа'те да ти гово'ре, ша са чв'дншз; на с. 150), учудване (ѡ бра'те! са'лтѣ въ свѣтн'н- та ли ѣ` пока-'нїе; на с. 154 – 155; ѡ чѡче, защо са смвца'вашз созъ по'мысла си; на с. 202), възторг (ѡ вжѣ бл'гїй на с. 156, 184, 189; ѡ сла'ва те'вѣ г'дн! на с. 165; ѡ вжѣ бл'гїй и всем'лтивїй! на с. 165; ѡ бл'же'нны вы госпожї! на с. 200; ѡ бл'же'нна-! на с. 203; зна'мъ ѡ г'пжѣ, и сп'мъ чи'талъ, защо, кон'то за б'га оу'ми'ратъ, чи живѣ-'тѣ вовѣ'ки на с. 204) и скръб (ѡ го'рко ме'не! на с. 166). Междуметията ѡхъ, го'ре, оу'вы, го'рко и те'шко изразяват съжаление, вж. ѡхъ те'шко ме'не ѡка-'нномс! (с. 166), оу'вы оу'вы! ѡ го'ре мнѣ! (с. 166), ѡ го'рко ме'не! (с. 166). Междуметието хе'й е използвано при обръщение (вж. хе'й хе'й! вые'шз ма ты, ѡма ѡзъ не'ма да та ѡста'в-, ѡми ша на гласѣ въ блв'дъ да па'дншз, созъ женѡ ѡ гра'да сигншо'ра: на с. 153). Междуметието ѡмн'нз изразява съгласие (вж. по-горе).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Междуметията ѡ, го'ре, оу'вы, ѡмн'нз, ѡхъ са от книжовен произход⁴, а междуметията ѡхъ, го'рко, те'шко и хе'й са народни по произход.

БЕЛЕЖКИ

1. РС сега се намира в Окръжния държавен архив – Велико Търново, ф. 21 К, оп. 1 (фонд на Народното читалище “Съединение” – с. Михалци, а. е. 95а). Кратки сведения за откриването на Кни’жица ма’ла- и за съдържанието ѝ вж. в [4, с. 86].

2. Поради напълно разбираемите ограничения в обема на предложения доклад, тук ще разгледам само някои от особеностите на наречията. По-пълно изследване на наречията, употребени в Кни’жица ма’ла-, ще представя в друго изследване.

3. Думата **амин** е определена като междуметие в [РБЕ, с. 247, кол. 1]. За произхода и значението на тази дума вж. [3].

4. Междуметията, които се употребяват в черковнославянския език, вж. в [5, с. 92; 2, с. 71; 1, 151].

ИЗТОЧНИЦИ

1. Кни’жица ма’ла-, съдържаща- въ севѣ о’ста въ чиноположе’нї- мона’шекагѣ ѡ’бразѣ. ѡ’брѣта’ютсе же ѿ ин’и полѣ’зньиши- слов’еса сѣ’гы’хъ ѡ’цъ • Спи’санны- мат’фе’ем’ мона’хѣ, жи’тел- терновод’ерве’нтскагѣ монастыр’-, превбраже’нїе г’дне, за своѣ по’лузъ, ѿ потре’ба. въ лѣ’то ѡ’ х’ртѣ. г’дѣнѣ. мѣцъ фев’рѣа’рїи. – Окръжен държавен архив – Велико Търново, ф. 21 К, оп. 1 (фонд на Народното читалище “Съединение” – с. Михалци, а. е. 95а).

ЛИТЕРАТУРА

[1] ’Иеромона’хъ ’Ал’пїи (Гаманѡ’вичъ). ГРАММАТИКА ЦЪРКОВНО-СЛАВАНСКАГѢ АЗЪКА. Москва, Издательство “Паломник”, 1991, 272 с.

[2] Архимандрит д-р Атанасий Бончев. Църковнославянска граматика със сборник от образци за превод и речник на църковнославянския език. Фототипно издание. С., Синодално издателство, 1986, 236 с.

[3] Братанов, И., Произход и значение на думата **амин**. – Арнаудов сборник (Доклади и съобщения). Т. III. Русе, Издател „Лени-Ан”, 2003, с. 354 – 358.

[4] Братанов, И., Графични особености на Ръкописния сборник на Матей Преображенски. – Научни трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”. Т. 45, серия 5.2 – Езикознание и литературознание. Педагогика и психология. Русе, 2006, с. 87 – 91.

[5] Граматика на църковнославянския езикъ съсъ сборникъ отъ систематично наредени за граматиченъ разборъ примѣри и образци и рѣчникъ на по-малко познатитѣ думи, които се срѣщатъ въ тѣхъ. За употреба въ Богословскитѣ училища и за самообразуване стѣкмили К. Караюлевъ и И. Бакаловъ. С., Издава Св. Синодъ на Българската Църква, 1900, 264 с.

[6] Граматика на съвременния български книжовен език. Главен редактор проф. Стоян Стоянов. Т. II – Морфология. С., Издателство на БАН, 1983, 512 с.

[7] Стоянов, проф. Ст., Граматика на българския книжовен език (Фонетика и морфология). Трето издание. С., ДИ „Наука и изкуство”, 1980, 496 с.

[8] Цойнска, Р., Езикът на Йоаким Кърчовски. С., Издателство на БАН, 1979, 356 с.

За контакти:

Иво Маринов Братанов, СОУ “Хр. Ботев” – Русе, e-mail: ibratanov@abv.bg

Докладът е рецензиран